

ON THE THEMATIC CLASSIFICATION OF LEXEMAS RELATING TO NUMERATIVE WORDS IN PERSIAN LANGUAGE

Vazira S. Khamidova

PhD student

TSUOS

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: counting words, numeratives, measuring words, classification of counting words, universal, Iranian linguists.

Received: 15.05.24

Accepted: 17.05.24

Published: 19.05.24

Abstract: Language, as a product of activity, is a progressive criterion, a certain historical norm, passing from century to century, keeping pace with the development of society. Almost no scientific research has been carried out in the Uzbek language on the subject of counting words in the Persian language. The created scientific literature on the Persian language is also in Russian and English, and they mainly analyze the grammar and lexicology of the Persian language. In this article, the issues of thematic classification of lexemes related to calculation words in Persian are analyzed. Such studies are important in determining the extent to which account words are studied in Iranian linguistics, and the appropriate use of account words.

FORS TILIDAGI HISOB SO‘ZLARIGA OID LEKSEMALARNING TEMATIK TASNIFIGA DOIR

Vazira S. Xamidova

Tayanich doktorant

TDSHU

Toshkent, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: hisob so‘zlar, numerativlar, o‘lchov so‘zlar, hisob so‘zlar tasnifi, universal, eron tilshunoslari.

Annotatsiya: Til faoliyat mahsuli sifatida asrlardan asrlarga o‘tib boruvchi, jamiyat taraqqiyoti bilan barobar qadam tashlovchi taraqqiy mezondir, muayyan tarixiy normadir. Fors tilida hisob so‘zlar mavzusida shu davrga qadar o‘zbek tilida deyarli ilmiy izlanishlar amalga oshirilmagan. Yaratilgan fors tiliga oid ilmiy adabiyotlar ham rus, ingliz

tillarida va ularda asosan fors tili grammatikasi, leksikologiyasi umumiy tahlil etilgan. Ushbu maqolada fors tilidagi hisob soʻzlariga oid leksemalarning tematik tasnifiga doir masalalar tahlilga tortilgan. Bu kabi oʻrganishlar eron tilshunosligida hisob soʻzlarining qay darajada oʻrganilganligini, hisob soʻzlarini oʻrinli qoʻllashda oʻz ahamiyatiga ega.

О ТЕМАТИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ЛЕКЗЕМ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ЧИСЛИЧНЫМ СЛОВАМ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

Вазира С. Хамидова

Базовый докторант

ТГУВ

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: счетные слова, числительные, мерные слова, классификация счетных слов, универсалии, иранские лингвисты.

Аннотация: Язык как продукт деятельности есть прогрессивный критерий, определенная историческая норма, переходящая из века в век, идущая в ногу с развитием общества. В узбекском языке практически не проводилось научных исследований на тему счета слов в персидском языке. Созданная научная литература по персидскому языку есть также на русском и английском языках, и в них в основном анализируются грамматика и лексикология персидского языка. В данной статье анализируются вопросы тематической классификации лексем, относящихся к расчетным словам в персидском языке. Такие исследования важны для определения степени изучения учетных слов в иранской лингвистике и надлежащего использования учетных слов.

KIRISH

Qadimdan predmetlarni oʻlchash uchun turli idishlar yoki boshqa oʻlchov vositalari koʻplab ishlatilgan. Ularning ayrimlari hozirgi tilde oʻlchov vositasi sifatida yoʻ butunlay qoʻllanilmaydi, yoki ishlatilish doirasi torayib, passivlashib qolgan. Odamlar dunyodagi barcha narsalarni har birining sanogʻiga qarab toifalarga boʻladi. Bu biror bir tilni oson, chiroyli va oʻziga xos qilish maqsadida amalga oshiriladi. Toifalarga boʻlish bilan yana aytilmoqchi boʻlgan obyekt bilan mos boʻlgan hisob soʻzlarning ishlatilishi aniqlashadi. Hisob soʻzlar sanoq soʻzlar bilan birga aniq otlarni sanash uchun ishlatiladi (baʼzan mavhum otlar bilan ham ishlatilishi mumkin). Masalan odam, hayvon, joy va shu kabilar. [2, b.117]

ASOSIY QISM

Numerativ soʻzlar XV-XIX asr yozma manbalar tilida ham deyarli sanoq sonlar bilan qoʻshilgan. Bu davr yozma manbalari tilida numerativ soʻzlarni qoʻllash qadimgi turkiy hamda XI-XIV asr yozma manbalari tiliga nisbatan kengaygan. Eski oʻzbek tilida ham numerativ soʻzlar xarakteriga koʻra, turlicha maʼnolarni anglatgan. Numerativ soʻzlar sanoq sonlar bilan aniqlanayotgan soʻzlar orasida qoʻllanib, aniqlanmish soʻzga nisbatan qoʻshimcha aniqlik darajasini oshirgan. Shuningdek, numerativ soʻzlar ulush, miqdor, hajm, vosita birligi, masofa, toʻda, oʻlchov birligi, guruh, dona kabi qator maʼnolarni anglatgan. Numerativlar sonlar yoki ish-harakat oldidan kelgan hisob soʻzlar, maʼlum bir harakatni maʼlum maʼnoda miqdor ifodalagani uchun miqdor songa juda yaqin turadi va ularning farqlab turuvchi jihati shaklan mutanosib emasligi va oʻz lugʻaviy maʼnosini yoʻqotib qisman miqdor anglatishidir.

Miqdor sonlar bilan qoʻllanilib, noaniq miqdor tushunchasini ifodalaydigan soʻzlar hisob soʻzlari (numerativlar) deb ataladi: besh soʻm, oʻn gramm, yuz yil. Bunday soʻzlar aslida ot soʻz turkumiga mansub boʻlib, oʻzining lugʻaviy maʼnolarini qisman yoʻqotgan holda noaniq miqdor ifodalaydigan boʻlib qolgan soʻzlardir. Bu soʻzlar sanoq son bilan sanaladigan predmetni ifodalovchi soʻz orasida kelib, ularning ogʻirligiga, uzunligiga, hajmiga, shakily belgilari va boshqa shunga oʻxshash xususiyatlariga koʻra oʻlchovini bildiradi. Hisob soʻzlar predmetning qanday yoʻl bilan sanalish xususiyatiga qarab qoʻllanadi. Hisob soʻzlarning qoʻllanishdagi turlari eronliklarda kundalik turmushda foydalanuvchi xalqning fikrlash tarziga asoslanadi. Barcha soʻzlar mazmuni va ularning fizik sifatlari, xususiyatlariga koʻra gap va soʻz birikmalari ishtirokida turli oʻziga xos hisob soʻzlari bilan qoʻllaniladi.

Hisob soʻzlari boʻyicha koʻplab tadqiqotlar amalga oshirilgan boʻlib, tadqiqot davomida ularni numerativlar, klassifikatorlar, oʻlchov soʻzlar, kvantativlar kabi nomlar bilan atalishi kuzatildi.

Sanoq tizimi inson tafakkuri va nutqida amaliy faoliyatni aks ettirish, masalan, ayirboshlash yoki oldi-sotdi operatsiyalarida tovar miqdorini aniqlash va taqqoslash uchun vujudga kelgan, deb qabul qilingan. Hisob mavhum emas, balki maʼlum xususiyatlarga ega boʻlgan obʼektlarning maʼlum bir guruhiga bogʻlangan edi: massa, ogʻirlik, ishlab chiqarish materiali. Turli xil xususiyatlar asosida hisoblash zarurati tabiiy tillarda turli sinflar yoki obyektlar guruhlarini hisoblashning turli usullarining paydo boʻlishiga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, leksemalarning alohida sinfi – sonli soʻzlar, tasniflovchilar yoki son aniqlovchilar deb ham ataladigan shakl paydo boʻlgan boʻlsa kerak. Vaqt oʻtishi bilan dunyoning turli tillarida numerativlarning roli kuchaygan yoki zaiflashgan. Bu asl tilga nisbatan lakunarlikning yuqori ehtimoli tufayli maqsadli tilda tasniflagichlarni uzatishda tarjima muammolarini keltirib chiqaradi.

Numerativlar yoki klassifikatorlar soʻzlarning leksik-grammatik kategoriyasi - sintaktik leksemalar yoki morfemalar - miqdoriy yasash tarkibida otlar bilan qoʻllaniladi. Rus tilida ular shtuka, para, bosh kabi leksemalarga yaqin keladi. Tilshunoslar “numerativ” (klassifikator) va “hisoblanuvchi soʻz” atamalarini aniqlash mumkinmi yoki yoʻqmi degan fikrga kelishmaydi. V. A. Vinogradov taʼkidlaganidek, "funktsional jihatdan Yevropa tillarining hisoblash soʻzlari (“boʻlak”, “juft” kabi) klassifikatorlarga oʻxshaydi, ammo ular tilda ixtiyoriydir va tasniflash bilan bogʻliq emas. Binobarin, barcha sanash soʻzlarini numerativ deb hisoblash mumkin emas, lekin aksincha emas. Nominal sinflarinumerativlar (klassifikatorlar) deb tasniflash ham notoʻgʻri, ular “sof Grammatik elementlar boʻlib, mustaqil foydalanishga qodir emas va otlar va / yoki ular bilan mos keladigan soʻzlar tarkibida majburiy” [1, b.228].

Eronshunos olim Y.A. Rubinchik hisob soʻzlari haqida quyidagicha fikrni bildirgan: Raqamlar bilan birgalikda, baʼzan sanash soʻzlari (numerativlar) qoʻllaniladi. Ulardan eng keng tarqalgani: نفر *nafar* insonlarni sanashda va تا *tā* jonsiz narsalarni sanashda; جفت *joft* juft predmetlarni sanashda; راس *ras* “bosh” hayvonlarni sanashda; دستگاه *dastgāh* “apparat” apparat, dastgoh mashinalarni sanashda, دانه *done* “dona” jonsiz narsalarni (kitoblar, qalamlar, ruchkalar, stullar, stollar) va hokazolarni sanashda qoʻllaniladi.[4, b.190]

Fors tilida numerativlar keng tarqalgan. Eronshunos A. Estaji fors tilidagi sanoq soʻzlarining bir necha kichik guruhlarini ajratadi:

1) oʻlchov birliklarini bildiruvchi adabiy soʻzlar (litr, gramm, soat, daraja): سه كيلو از آرد [se kilu äz ard] – uch kilogramm un;

2) miqdoriy sanash soʻzlari: “idish” semantik oʻzagi boʻlgan otlar, masalan: shisha, shisha, bochka, idish kabilar: دو بتری آب [do botri ab] – uch shisha suv;

3) sanoqli turkumlovchi soʻzlar (klassifikatorlar) – miqdoriy yasash tarkibida qoʻllanilishi shart boʻlgan maxsus soʻz turkumi: پنج قلاده سگ [panj qalade sag] – uch [dona] it;

4) guruh boʻlib sanaladigan soʻzlar, ular tarkibiga maʼlum sonli otlarning maʼlum miqdoriy jamlanmasini bildiruvchi otlar – otryad, suruv, poda kabilar kiradi: یک دسته زنبور عسل [yek daste zambur-e asal] - [bir] asalari toʻdasi. [3, b. 103–104].

Eron tilshunoslari fors tilidagi hisob soʻzlarni turlicha tematik tasnif qilganlar. Fors tilida hisob soʻzlari واحد شمارش عدد شمارش، deb nomlanishi kuzatildi.

Tadqiqot davomida fors tilidagi hisob soʻzlarga oid leksemalarning tematik tasniflanishini koʻrib chiqdik.

Fors tilida hisob soʻzlar shaxs, predmet va hodisalarga nisbatan ishlatilishiga qarab, quyidagi koʻrinishlarga ega boʻladi:

1. تا – bu hisob soʻzi oʻzbek tilida *gita* qoʻshimchasiga toʻgʻri keladi, jonli va jonsiz predmetlar uchun qoʻllanadi.

پنج تا ميز – beshta stol

دو تا بچه - ikkita bola

2. دانه - *dona* mazkur hisob so‘zi donalab sanalishi mumkin bo‘lgan barcha predmetlarga nisbatan ishlatiladi:

پنج دانه سيب – besh dona olma

سه دانه مداد – uch dona qalam

3. تن va نفر – *nafar* insonlarga nisbatan ishlatiladi:

پنج نفر دانشجو – besh nafar talaba

سه نفر دختر – uch nafar qiz

4. راس - *bosh* hisob so‘zi uy hayvonlariga nisbatan ishlatiladi:

دو راس گاو - ikki bosh sigir

ده راس گوسفند - o‘n bosh qo‘y

5. دست - hisob so‘zi kiyim-kechak yoki to‘plam ko‘rinishiga ega bo‘lgan predmetlar uchun (masalan, mebel) ishlatiladi:

بیتا کت و شلوار - bitta kostyum-shim

سه دست میل آشپزخانه - uch to‘plam oshxona mebeli

6. جلد - *jild, tom* hisob so‘zi kitoblarga nisbatan qo‘llaniladi:

دو جلد کتاب - ikki jild kitob

7. فروند - hisob so‘zi kemalar, samolyotlarga nisbatan qo‘llaniladi:

دو فروند کشتی - ikkita kema

سه فروند هواپیما - uchta samalyot

8. دستگاه - hisob so‘zi avtomobillar, dastgoh vas hu kabilarga nisbatan qo‘llaniladi:

دو دستگاه اتومبیل سواری - ikkita yengil avtomobil

9. باب - hisob so‘zi uy-joy va imoratlarga nisbatan ishlatiladi:

دو باب خانه - ikkita uy

10. جفت – *juft sanoq* so‘zi *juft predmetlarga* nisbatan qo‘llaniladi:

یک جفت کفش – bir juft oyoq kiyim

Yuqoridagi sanoq so‘zlardan تا sanoq so‘zi universal xarakterga ega bo‘lib sonlarni bildiruvchi so‘zlardan tashqari, barcha predmet, hodisalarga nisbatan ishlatilishi mumkin.

Bundan tashqari fors tilida quyidagi sanoq so‘zlarini ham uchratish mumkin:

daraxtlarni sanas huchun, برگ – qog‘oz va muqova uchun, بند – bir dasta qog‘oz uchun, گیلان – gilam, تخته – soch uchun, پیمانہ – suyuqlik uchun, پارس – qishloq uchun, پارچه – qishloq uchun, جام – shish va oyna uchun, جریب – yer-mulk uchun, جعبه/ بسته/ کارتون – qadoqlangan narsalar, جین – paket uchun, حب – tabletkalar

uchun, حلقه – uzuklar uchun, خوشه – uzum, xurmo uchun, دُر – dorilar uchun, دانگ – mulk, yer uchun, دست – mebel, idish, kiyim, kravat uchun, دسته – gullar uchun qo‘llaniladi.

XULOSA

Xulosa hisob so‘zlar so‘zlashuv nutqida ham, kasbiy nutqda ham muhim o‘rin tutadi. Og‘zaki nutqda son aniqlovchilarga e‘tibor bermaslik tendentsiyasi, ehtimol, nutqda gapning ma‘nosi ifodasini yanada sig‘imli va ixcham qilish zarurati bilan bog‘liq. Fors tilidagi klassifikatorlar guruhi o‘zbek tiliga qaraganda kengroqdir. Eronshunos olimlar fors tilidagi hisob so‘zlarini eronliklarni madaniyati, turmush tarzidan kelib chiqib guruhlariga ajratishgan. Fors tilida hisob so‘zlaridan keng foydalaniladi. Shuning uchun ham, tilshunoslikda fors tilidagi hisob so‘zlarini tadqiq etish, katta ahamiyatga ega,

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Виноградов В. А. Классификаторы // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990
2. Ernazarov R. Numerativ so'zlar va ularni o'qitishda klaster metodidan foydalanish // Til, ta'lim, tarjima, 2022. – №2. – В. 115-123.
3. Эстаджи А. Анализ счетных слов в персидском языке // Языкознание и диалект Хорасана. No 1. Мешхед, 2010.
4. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. М.: “Восточная литература”, 2001. – 190 с.
5. Захраи С. Х., Пулаки П., Бейги М. Анализ системы счетных слов в персидском языке в сопоставлении с русским языком // Вестник Московского государственного областного университета (МГОУ). Серия: Лингвистика. 2015. № 4. С.184–190.